

УДК 342.7

О. С. Шморгун
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри приватного та публічного права
факультету підприємництва та права
Київського національного університету технологій та дизайну

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ОСОБИ НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ (ПОНЯТТЯ І ЗМІСТ)

Проблема дослідження конституційного права людини і громадянина на соціальний захист, його поняття, зміст та забезпечення реалізації постійно знаходиться у полі зору науковців, що досліджують назване право в системі соціальних прав і свобод. З урахуванням сучасних реалій правового статусу особи дослідження конституційного права на соціальний захист як самостійного конституційного права має важливе теоретичне і практичне значення для юридичної науки.

З публікаціями щодо поняття і змісту названого конституційного права можна познайомитися в працях таких авторів: Ж. Богословської, Н. Болотіної, А. Олійника, П. Пилипенка, В. Погорілка, Ж. Пустовіт, О. Совгирі, В. Рудик, Ю. Тодики, В. Федоренка, Н. Шукліної та ін. Конституційне право особи на соціальний захист досліджувалося в Україні разом з іншими конституційними правами. Водночас конституційне право на соціальний захист в Україні – одне з найбільш проблемних у процесі реалізації і потребує подальшого дослідження.

Метою дослідження є поняття і зміст конституційного права особи на соціальний захист, що закріплене в Конституції України (ст. 46) та деталізується у поточному законодавстві, і його реалізація в Україні.

Відповідно до мети задачами цього дослідження є: а) аналіз праць авторів щодо конституційного права особи на соціальний захист; б) формулювання поняття та змісту конституційного права особи на соціальний захист; в) реалізація конституційного права особи на соціальний захист в Україні; г) пропозиція висновків і рекомендацій.

В умовах побудови Україною правової держави та громадянського суспільства важливе місце в цьому процесі відводиться реалізації соціальної функції держави. Саме соціальний захист усіх громадян України, осіб без громадянства, іноземців, інших осіб, що на законних підставах перебувають в Україні, є важливим напрямом діяльності української держави з реалізації соціальної функції. Конституція України закріплює: «Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках,

передбачених законом» [1]. Звідси зрозуміло, що соціального захисту потребують не лише безробітні, пенсіонери, діти, хворі чи інваліди, а усі люди, які працюють, займаються підприємницькою діяльністю, здійснюють державну службу чи службу в органах місцевого самоврядування, в інших сферах соціального буття. Пропонуємо термін «громадяни» замінити терміном «кожен».

Розуміння соціального захисту потребує його чіткого визначення та формулювання змісту. Право на соціальний захист може досліджуватися в об'єктивному і суб'єктивному розумінні. Предметом нашого дослідження є суб'єктивне розуміння конституційного права на соціальний захист, його поняття та зміст. В об'єктивному розумінні право на соціальний захист включає в себе систему правових норм, які закріплюють, регулюють та охороняють правовідносини соціального захисту особи. Н. Болотіна досліджує право соціального захисту в його об'єктивному розумінні. На її думку, право соціального захисту – нова галузь національного права, яка перебуває на етапі становлення. Юридичною основою для визнання цієї галузі права є конституційні положення щодо прав громадян у сфері соціального захисту, а також нове законодавство України, яке регулює відносини у сфері соціального захисту [2]. П. Пилипенко соціальний захист розглядає як явище досить широке за змістом, на відміну від іншого поняття, що властиве для системи відносин, які існують у сфері такого захисту, і має на увазі соціальне забезпечення. Названий термін він вважає більш поширеним та відомим, ніж попереднє поняття «соціальний захист». Він вважає, що соціальне забезпечення і соціальний захист співвідносяться як частина і ціле. Соціальне забезпечення є лише елементом, складовою частиною соціального захисту і окремим видом суспільних соціально-захисних відносин, які мають назву «соціально-забезпечувальні відносини» і виступають об'єктом правового регулювання [3, с. 3–5]. І. Ярошенко визначає соціальний захист як діяльність держави, яка спрямована на запобігання ситуаціям соціального ризику в нормальному житті особи, що забезпечує підтримання оптимальних умов життя й закріплена у системі правових норм щодо регулювання суспільних відносин, які складаються при задоволенні потреб особи в належному матері-

альному забезпеченні із спеціальних фондів через індивідуальну форму розподілу, замість оплати праці чи як доповнення до неї, у випадках, передбачених законодавством, у розмірі не нижчому від гарантованого державою мінімального рівня [4].

Ж. Богословська досліджує суб'єктивне конституційне право на соціальний захист і визначає його як закріплені нормами Конституції та законів України можливості громадян України на пенсійне забезпечення, страхові та інші соціальні допомоги, соціальні пільги та соціальне обслуговування, що гарантуються загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, недержавним пенсійним страхуванням, створенням мережі державних, комунальних та приватних закладів із догляду за непрацездатними особами та виплатами, не менше від прожиткового мінімуму, встановленого законом, пенсій і інших видів соціальних виплат та допомог, якщо вони є основним джерелом для існування. Ознаками конституційного права на соціальний захист, на думку автора, є: а) можливості громадян України отримувати пенсію та інші виплати і допомоги; б) їх закріплення в Конституції та законах України; в) гарантування з боку держави і її органів та посадових осіб [4]. Вона ж досліджує зміст конституційного права на соціальний захист. Узагальнено Конституція України містить такі положення стосовно соціального захисту: Україна є соціальною і правовою державою (ст. 1); людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3); права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3); права і свободи є невідчужуваними та непорушними (ст. 21), конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані; під час прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу наявних прав і свобод (ст. 22). Конституція визнала право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також старості та в інших випадках, передбачених законом, пенсії, інші види соціальних виплат та допомог, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом (ст. 46); громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону (ст. 47); право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48); право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне стра-

хування (ст. 49); сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою (ст. 51); право дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на державне утримання та виховання (ст. 52); право на доступну і безоплатну освіту у державних та комунальних навчальних закладах (ст. 53); право на соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних силах України та інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей (ст. 17); виключно законами України визначаються основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці та зайнятості, шлюбу і сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства, виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічна безпека (п. 6, ст. 85) [5]. А. Олійник також розглядає суб'єктивне розуміння соціального захисту як зможу особи отримувати соціальне забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від особи обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законами України [6, с. 194]. В. Погорілко і В. Федоренко переконані, що суб'єктивне право на соціальний захист (ст. 46) є важливим соціальним правом і передбачає можливість отримання пенсій, соціальних виплат і допомоги, які є основним джерелом існування і забезпечують прожитковий мінімум на випадок повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від людини обставин, старості та в інших випадках, передбачених чинним законодавством. На їх думку, окремі категорії державних службовців, військовослужбовців, співробітників правоохоронних органів та ін., а також члени їхніх сімей мають право на соціальний захист, що визначається окремими законами України [7, с. 228–229]. Ж. Пустовіт, досліджуючи право на соціальний захист, пропонує розглядати його окремі види як право соціального забезпечення кожної особистості. Так, на її думку, право на соціальне забезпечення адресоване всьому населенню, воно супроводжує кожну людину від народження і до кінця життя, оскільки в основу правових відносин у сфері соціального забезпечення покладено такі події, як народження людини, її смерть, безробіття, старість, необхідність соціальної підтримки, коли особа з обставин, не залежних від неї, її потребує. Пенсія є основним та наймасовішим видом соціального забезпечення. Вона надається у вигляді регулярних виплат по старості, інвалідності, у разі втрати годувальника у розмірі, який, як правило, нараховується стосовно розміру заробітної плати, яку отримував працівник до виходу на пенсію. Допомога – це система грошових виплат, яка являє собою допомогу громадянам у випадках, встановлених законом. Допомога може надаватися у разі

тимчасової непрацездатності, вагітності та поло- гів, безробіття, багатодітним матерям, у разі на- родження дитини, на поховання тощо. Послуги та різні види утримання є спеціальною формою соці- ального забезпечення [8, с. 264–265]. О. Совгира та Н. Шукліна право громадян на соціальний за- хист зараховують до соціальних прав і свобод, що, на їх думку, дає змогу звертатися до суду з метою його захисту безпосередньо на підставі Конститу- ції України (ст. 8) [9, с. 178].

Отже, відповідно до ст. 55 Конституції Украї- ни кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів дер- жавної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб із питань соціального захисту. Кожен має право звертатися за захистом своїх соціальних прав до Уповноваженого Вер- ховної Ради України з прав людини. Кожному гарантується право звернутись із конституцій- ною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом. Кожен має пра- во після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом свого права на соціальний захист до відповідних міжна- родних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [1].

В. Рудик визначає зміст права на соціальний захист як сукупність правомочностей, закріпле- них у соціально-захисному законодавстві Украї- ни, що забезпечують можливість задоволення по- треб людини в разі настання соціального ризику. Обсяг права на соціальний захист, як кількісна його сторона, визначається за допомогою певних одиниць виміру (кількість благ, розмір пенсій, допомог, кількість пілг тощо). Обґрунтовано, що здійснення права на соціальний захист зале- жить від достатності обсягу цього права. Встанов- лено два способи визначення достатності обсягу права на соціальний захист: перший пов'язаний із категорією «соціальні потреби»; другий спосіб пов'язаний із заробітком, доходом людини. Межі здійснення права на соціальний захист визначе- но у двох значеннях – власне правові (юридичні) межі та соціально-економічні межі здійснення права людини на соціальний захист. Юридичні межі права людини на соціальний захист поляга- ють у чіткому закріпленні прав і обов'язків пра- вомочної особи, кількості матеріальних благ, що мають бути надані державою, підстав та умов їх надання. Економічні межі здійснення права лю- дини на соціальний захист прямо залежать від економічної забезпеченості держави, фінансових можливостей її та інших суб'єктів фінансуван- ня соціальної сфери [10]. Ю. Тодики пише, що право на соціальний захист закріплене в ст. 46 Конституції України і включає в себе право на за-

безпечення громадян в разі повної, часткової або тимчасової втрати годувальника, безробіття з не- залежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Право на забезпечення є одним із найважливіших соці- ально-економічних прав громадян. Воно визна- чається Міжнародним пактом про економічні, соці- альні і культурні права (ст. 9). Детально це право регламентується в поточному законодав- стві України. Конституція (частина друга ст. 46) встановлює гарантії цього права: а) функціону- вання загальнообов'язкового державного соці- ального страхування коштом страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; б) створення мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Встановлюється, що пенсії, інші види соціальних витрат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечу- вати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [11, с. 154]. Г. Яковлева під конституційним правом людини на соціальний захист розуміє закріплені в Кон- ституції України та міжнародних правових до- кументах, а також поширені в інших норматив- но-правових актах України беззаперечні права людини на отримання від держави того чи ін- шого виду безповоротної матеріальної допомоги (або допомоги, що не має матеріального характе- ру), що спрямована на забезпечення гідного рів- ня життя особи, яка за тих чи інших життєвих обставин потребує такої допомоги. Констатуємо, що забезпечення права на соціальний захист є невід'ємною складовою частиною діяльності су- часної соціальної держави, адже його існування та реалізація сприяють підвищенню довіри лю- дини до держави, а також її впевненості «в зав- трашньому дні». Адже тільки коли особа відчуває себе захищеною, вона може повністю реалізувати свій потенціал як в особистому, так і в професіо- нальному житті [12, с. 103].

Підсумовуючи аналіз праць авторів щодо кон- ституційного права на соціальний захист, варто зауважити: а) назване конституційне право може бути досліджене в об'єктивному і суб'єктивному значеннях; б) у суб'єктивному значенні досліджу- ються можливості фізичної особи мати соціаль- ний захист шляхом отримання пенсій, інших ви- дів соціальних виплат та допомог, що є основним джерелом існування людини; в) система таких можливостей і становить зміст названого консти- туційного права.

Поняття конституційного права на соціальний захист включає в себе такі ознаки: 1) вид і міра по- ведінки уповноваженого суб'єкта щодо отриман- ня: а) пенсії; б) соціальних виплат; в) соціальної допомоги; 2) конституційне закріплення названої

поведінки; 3) рівень захисту не може бути нижчим за прожитковий мінімум, встановлений законом.

Отже, конституційне право на соціальний захист – це закріплена Конституцією України відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, змога фізичної особи мати соціальне забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом у вигляді пенсії, інших видів соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, не нижчим за прожитковий мінімум, установлений законом.

Зміст конституційного права особи на соціальний захист – це система можливостей, реалізація яких уповноваженою фізичною особою дає їй змогу задовольняти свої потреби і інтереси й отримувати соціальні блага, що закріплені конституційною нормою. У зміст названого конституційного права включаються такі можливості: а) діяти відповідно до закону у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом із метою отримати пенсію, інші види соціальних виплат, інші допомоги, що є основним джерелом існування для забезпечення рівня життя, не нижчого від прожиткового мінімуму, встановленого законом; б) вимагати від зобов'язаних органів, посадових і службових осіб виконувати свої обов'язки відповідно до закону; в) постійно користуватися соціальним захистом; г) за необхідності звертатися до компетентних органів та посадових осіб із вимогою забезпечити реалізацію їх конституційного права.

Реалізація конституційного права особи на соціальний захист в Україні здійснюється у формі додержання, використання, виконання і правозастосування. Уповноваженим суб'єктом є фізична особа, зобов'язаними суб'єктами є держава, її органи, органи і посадові особи місцевого самоврядування, інші суб'єкти громадянського суспільства, від яких залежить забезпечення названого права.

Підбиваючи підсумки, можна сформулювати висновки і рекомендації.

1. Конституційне право на соціальний захист – це закріплена Конституцією України відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, змога фізичної особи мати соціальне забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом у вигляді пенсії, інших видів соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування,

не нижчим за прожитковий мінімум, установлений законом.

2. Зміст названого конституційного права включає можливості: а) діяти відповідно до закону у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, із метою отримати пенсію, інші види соціальних виплат, інші допомоги, що є основним джерелом існування для забезпечення рівня життя, не нижчого від прожиткового мінімуму, встановленого законом; б) вимагати від зобов'язаних органів, посадових і службових осіб виконувати свої обов'язки щодо соціального захисту відповідно до закону; в) постійно користуватися благами соціального захисту; г) за необхідності звертатися до компетентних органів та посадових осіб із вимогою забезпечити реалізацію їх конституційного права.

3. Пропоную доповнити ч. 1 ст. 46 Конституції України таким чином: замість терміна «громадяни мають право» застосувати термін «кожен має право» і далі по тексту.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. Поточна редакція від 30.09.2016 р.
2. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту : Монографія. Київ : Знання, 2005. 382 с.
3. Право соціального забезпечення України : Навчальний посібник / За ред. П. Д. Пилипенка. Київ : Істина, 2007. 224 с.
4. Ярошенко І. С. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ : Київський національний ун-т імені Вадима Гетьмана, 2006. 19 с.
5. Богословська Ж. М. Поняття конституційного права громадян України на соціальний захист. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 1 (42). С. 46–54.
6. Богословська Ж. М. Зміст конституційного права людини і громадянина України на соціальний захист. *Держава і право* : Збірник наукових праць ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України». Київ, 2009. № 46. С. 181–188.
7. Олійник А. Ю., Кагадій М. І. Конституційне право України та зарубіжних країн : Підручник / За заг. ред. проф. А. Ю. Олійника. Київ : КНУТД, 2017. 441 с.
8. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України : Підручник / За заг. ред. проф. В. Л. Федоренка ; передмова проф. В. В. Коваленка. 3-вид., перероб. і доопр. Київ : КНТ, Видавництво Ліра-К, 2011. 532 с.
9. Актуальні проблеми конституційного права України : Підручник / За заг. ред. професора А. Ю. Олійника. Київ : Видавничий дім «Скіф», 2012. 552 с.
10. Рудик В. В. Юридичні гарантії права людини на соціальний захист в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2007. 20 с.

11. Яковлева Г. Зміст поняття конституційного права людини на соціальний захист. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 100–104.

Анотація

Шморгун О. С. Конституційне право особи на соціальний захист (поняття і зміст). – Стаття.

У статті досліджуються поняття і зміст конституційного права особи на соціальний захист. Аналізуються різні позиції авторів щодо названого конституційного права. Дається авторське визначення і зміст конституційного права особи на соціальний захист. Предметом дослідження є суб'єктивне розуміння конституційного права на соціальний захист, його поняття та зміст. Аналізується конституційна гарантія права громадян на соціальний захист. Пропонуються висновки і рекомендації.

Ключові слова: конституційні соціальні права, конституційне право особи на соціальний захист, зміст конституційного права особи на соціальний захист, реалізація конституційного права особи на соціальний захист.

Анотация

Шморгун О. С. Конституционное право личности на социальную защиту (понятие и содержание). – Статья.

В статье исследуются понятие и содержание конституционного права личности на социальную защиту.

Анализируются разные позиции авторов относительно названного конституционного права. Дается авторское определение и содержание конституционного права личности на социальную защиту. Предлагаются выводы и рекомендации.

Ключевые слова: конституционные социальные права, конституционное право личности на социальную защиту, содержание конституционного права личности на социальную защиту, реализация конституционного права личности на социальную защиту.

Summary

Shmorgun O. S. A constitutional right of personality is of social defence (concept and maintenance). – Article.

In the article a concept and maintenance of constitutional right for personality are investigated on social defence. Different positions of authors are analysed in relation to the adopted constitutional right. Authorial determination and maintenance of constitutional right for personality are given on social defence. Conclusions and recommendations are offered.

Key words: constitutional social rights, constitutional right of personality of social defence, maintenance of constitutional right for personality on social defence, realization of constitutional right for personality on social defence.